



Průvodce *Kalevalou* pro laiky

Kalevala je brána do Finska. Každý, kdo se začne hlouběji zajímat o Finsko, jeho kulturu, literaturu nebo jazyk, narazí hned na počátku své finské cesty na *Kalevalu*, národní epos Eliase Lönnrota. Zamčená brána. Nebo tajemná a nepřístupná hora. Bránu musí odemknout a horu překonat, protože jinak mu cesta k Finsku zůstane navždy uzavřena. Mluvíme-li o *Kalevale*, měla by překážka na cestě mít asi jinou podobu než hora. Měla by to být stříbropěnná vodní pláň nebo hustý, neprostupný les.

Na otázku, proč vlastně musíme *Kalevalu* poznat, proč bychom se bez ní ve finském prostoru ztratili (a proč by ji měli číst i ti, kdo se o Finsko vůbec nezajímají), existují dvě možné odpovědi.

První, „utilitární odpověď pro finštináře“, je nasnadě. Se jmény a hrdiny z *Kalevaly* se i dnes ve Finsku setkáváme na každém kroku. Sampo, v eposu zázračný mlýnek na blahobyť, je dnes také jméno banky, ledoborce a dokonce kombajnu. Podle kováře Ilmarinena se jmenuje pojišťovna, obrněná loď (a dokonce jedno umělecké kovářství v Québecu). Po Kalevovi, otci kalevských bohatýrů, se jmenují noviny v severofinském Oulu a celá městská čtvrť v Tampere. A Kaleva je také křestní jméno – dlouholetý finský prezident se jmenoval Urho Kaleva Kekkonen. Podle Pohjoly, země, s níž kalevalští bohatýři bojují, se jmenuje banka. Lesní říše Tapiola dala jméno pojišťovně a také slavné obytné čtvrti v Espoo u Helsinek, považované za příklad sepětí architektury s přírodou. Jméno bojovníka a milovníka Lemminkäinena nese velká stavební a developerská společnost.

Množství stop zanechala *Kalevala* ve finském umění a kultuře. Najdeme je ve špercích firmy Kalevala Koru, což jsou repliky skutečných šperků z dávné kalevské doby, v tónech nejznámějšího finského hudebního skladatele Jeana Sibelia, v uhrančivých ilustracích malíře doby secese Akseliho Gallena-Kallely, ve verších velkých básníků Eina Leina, Paava Haavikka a mnoha dalších.

Ve Finsku *Kalevala* vyvolala hnutí zájmu o minulost, národní kořeny a také o Karélii, chápanou nejen jako kolébka *Kalevaly*, ale i celé národní





kultury a národních kořenů. Hnutí se nazývá karelianismus a vrcholí po roce 1890, kdy se malíř Akseli Gallen-Kallela vydává v doprovodu italsko-švédského hraběte Louise Sparreho na cestu do Karélie, která se pak stává poutním místem umělců. Karelianismus je někdy také nazýván národním romantismem, má mnoho rysů secese a v zájmu o ugrofinské a exotické motivy *Kalevaly* lze hledat obdobu zájmu evropských secesních umělců o orientální motivy. Karelianismus také vyvolal ideu tzv. Velkého Finska jako bájně pravlasti a útočiště ugrofinských národů.

Kalevala nám – čtenářům – může pomoci v lepší orientaci jak v každodenním Finsku, tak v jeho kultuře. Namítnete-li, že k tomu stačí základní znalost slovníkového hesla, nelze odpovědět jinak než ano, stačí, máte pravdu – ale budete o něco ochuzeni.



Druhá odpověď není tak jednoznačná ani utilitární a je určena oné patrně větší části čtenářů, které ke *Kalevalu* přivádí nikoli zájem o Finsko, nýbrž o literaturu. *Kalevala* je součástí světové literatury, jejího dědictví, nabízí nám pohled do dávného světa národů, žijících na kraji Evropy (národů ugrofinských, ne indoevropských), otvírá nám cestu do tajemného světa eposu.

Archaickou mlhou čarovných slov, kouzelnických rituálů a pro většinu čtenářů nezvyklých stylistických prostředků – aliterací a paralelismů – pronikáme k příběhům, vášním a citům, jaké prožíváme i dnes, ve skutečnosti nebo ve snu.



Začněme velmi stručným „slovníkovým heslem“. To říká, že *Kalevala* je finský epos, sestavený Eliasem Lönnrotem z karelských lidových zpěvů. Příběhy *Kalevaly* začínají stvořením světa a končí Kristovým narozením. Ústředním dějovým motivem jsou vztahy dvou zemí: *Kalevaly* a odlehlé severské Pohjoly. Tři „hlavní“ kalevalští hrdinové – moudrý pěvec Väinämöinen, zručný kovář Ilmarinen a bojovník a svůdce Lemminkäinen – bojují s vládkyní Pohjoly Louhi o ruku její dcery a o kouzelný mlýnek sampo. První ucelenou podobu *Kalevaly* (tzv. Alku-Kalevala, tedy *Pra-Kalevalu*) Lönnrot dokončil roku 1833, ale s její podobou nebyl spokojen. Druhá a rozšířená verze *Kalevaly*, později označovaná jako *Stará Kalevala* (Vanha Kalevala) vyšla roku 1835. V konečné podobě vyšla *Kalevala* v roce 1849, obsahuje 50 run a 22 795 veršů (jako tzv. *Nová Kalevala*, Uusi Kalevala). *Kalevala*





významně ovlivnila a dodnes ovlivňuje finskou kulturu. Do češtiny ji přeložil Josef Holeček a vydal ji v letech 1894–1895, jako jeden z prvních kompletních překladů *Kalevaly* vůbec.

Elias Lönnrot má „příkladný životopis finského obrozence“. Narodil se 9. dubna 1802 v obci Sammatti v jižním Finsku, v malém a chudém domku na břehu jezera jako syn krejčího. V roce 1822 začal studovat na univerzitě v Turku finštinu, filologii a filozofii. Po velkém požáru Turku v roce 1827 se univerzita přestěhovala do Helsinek a Elias Lönnrot tam vystudoval medicínu. V roce 1833 byl jmenován okresním lékařem na druhém konci země, v zapadlém městě Kajaani v severovýchodním Finsku, nedaleko hranice s Ruskem. V Kajaani Lönnrot působil dvacet let. Odsud podnikl většinu tzv. sběratelských cest, při nichž poznal, vyslechl a zaznamenal zpěvy, které se po staletí zpívaly, nebo spíše rytmizovaně vyprávěly, často za doprovodu strunného nástroje kantele, v karelských vesnicích. Spojil je do eposu a vydal *Kalevalu*. Sláva a uznání na sebe nedaly dlouho čekat. V roce 1853 byl Elias Lönnrot jmenován profesorem finského jazyka a literatury na univerzitě v Helsinkách. Působil tu do roku 1862, pak odešel na odpočinek a zemřel jako uctívaný a milovaný patriarcha v rodném Sammatti 19. března 1884.



Kalevala vznikla v první polovině 19. století, v době obrození mnoha evropských národů. Otcem myšlenky národního obrození byl německý filozof a spisovatel Johann Gottfried Herder (1744–1803). Herder byl přesvědčen, že lidová poezie a národní jazyky jsou neprávem opomíjeny a že musejí být vzkříšeny, obrozeny, aby se mohly stát hlavní silou pro vznik moderních národů. Pod Herderovým vlivem dochází i ve Finsku ke změně pohledu na lidovou poezii. Luteránská církev považovala do té doby lidové zpěvy a říkání za pohanské pověry a švédsky mluvící inteligence finské lidové poezii prostě nerozuměla.

Na vznik *Kalevaly* měla příznivý vliv i věc na první pohled vzdálená – politická situace. Finsko bylo od 13. století součástí Švédského království, ale nemělo žádná zvláštní jazyková ani jiná práva. Bylo jen jednou ze švédských provincií a jeho hlavním úkolem bylo bránit švédskou říši před Ruskem. Rusko se Švédskem po mnoho staletí bojovalo nejen o Finsko, ale zejména o vládu nad Baltským mořem. V napoleonských válkách Švédsko o Finsko přišlo a Finsko se roku 1809 stalo součástí Ruska.





Vzdělané vrstvy se zpočátku bály, aby Finsko nezpřetrhalo svazky s civilizovaným Západem a nerozplynulo se v barbarské a obávané východní říši. Nová situace však zároveň byla příležitostí pro hledání nové národní identity. Dobovou atmosféru dobře vystihuje výrok politika, novináře a spisovatele Adolfa Ivara Arwidssona „*Ruotsalaisia emme enää ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia.*“ (švédsky: „*Svenskar äro vi inte längre, ryssar vilja vi icke bliva, låtom oss alltså bliva finnar.*“ a česky: „Švédy už nejsme, Rusy se stát nechceme, buďme tedy Finy“.)

Finské obavy se ukázaly být zbytečné – přinejmenším do konce 19. století. Ruský car Alexandr I. a jeho následovníci si chtěli na svém novém hraničním území zajistit klid a loajalitu. Finsko se stalo autonomním velkoknížectvím a jeho autonomie byla opravdu neobvykle rozsáhlá. Ruští carové se také snažili co nejvíce vymanit Finsko ze „sféry švédského vlivu“. Proto bylo například hlavní město roku 1812 přeneseno ze západofinského Turku do Helsinek, odkud bylo přece jen blíže do Petrohradu, a proto carové také nebránili rozvoji finštiny a finsky psané literatury. Roku 1831 byla založena Společnost pro finskou literaturu (*Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*). Jejím cílem byla tehdy stejně jako dnes podpora finské literatury. To znamená mimo jiné udílení stipendií, a několik jich na své sběratelské cesty získal také Elias Lönnrot.



Lönnrot se o lidovou poezii a finskou minulost zajímal už od studií, stipendium v tom hrálo jen okrajovou roli. Myšlenku, že by Finové měli vytvořit svůj epos po vzoru Homérových eposů *Ilias* a *Odysseia*, poprvé vyslovil etnograf Carl Axel Gottlund v roce 1817 ve švédské Uppsale, a tuto myšlenku vyznával i Lönnrotův učitel na univerzitě v Turku Reinhold von Becker. Becker předal Lönnrotovi roku 1827 své sbírky a zápisky. Lönnrot byl ovlivněn i osvíceneckým učencem Henrikem Gabrielem Porthanem (1739–1804) a jeho pětisvazkovou studií o finské lidové poezii, která vycházela v letech 1766–1778. Na univerzitě v Turku byla známa i teorie Němce Friedricha Augusta Wolfa z roku 1795, podle níž Homér vytvořil své eposy ze zpěvů, které původně existovaly samostatně.

První cestu, při níž sbíral a zaznamenával lidové zpěvy, podnikl Lönnrot už v roce 1828 po jižním a východním Finsku. Na druhou cestu ho vyslala nově založená Společnost pro finskou literaturu v roce 1831. Měl dojít až do severovýchodní, tzv. Dvinské Karélie (finsky *Vienan Karjala*), ale z rus-





kých hranic se musel vrátit – zdravotní správa ho povolala do jižního Finska, kde propukla epidemie cholery. Třetí cestu do Karélie podnikl v roce 1832 už jako lékař. Cestoval se dvěma studenty opilci, jichž se cestou zbavil, ale měl také štěstí. V obci Nurmes vyhrál na sedlácích v kartách 30 zlatých, takže se na cestě mohl zdržet déle. Čtvrtá cesta – do severovýchodní Karélie v září 1833 – byla nejdůležitější. Právě při ní se zrodil plán uspořádat zpěvy do jednoho celku. Lönnrot se setkal s významným pěvcem Ontreiem Malinenem. Pátou krátkou cestu podnikl do téže oblasti v roce 1834 (v dubnu a na lyžích) a setkal se s nejvýznamnějším pěvcem Arhippou Perttunenem. Na šestou cestu se Lönnrot vydal o rok později, v dubnu 1835. V letech 1836–1844 podnikl Lönnrot ještě pět dalších cest, ale ty už pro *Kalevalu* bezprostřední význam neměly. Lönnrot při nich sbíral a zapisoval lyrickou poezii, kterou později vydal ve sbírce *Kanteletar*. Společně s jazykovědcem Matiasem Aleksanterim Castrénem také zkoumal příbuzné ugrofinské národy žijící v Rusku.

Zájem o finskou minulost pronikl i do jiných sfér Lönnrotovy činnosti. Jeho habilitační spis z roku 1832 pojednával o magickém léčitelství starých Finů. Lönnrot se však nezajímal jen o finskou minulost, ale i o přítomnost a budoucnost, a i v tomto ohledu je jeho životopis biografií typického obrozence. Sestavil a vydal velký finsko-švédský slovník, psal knihy o finské historii a botanice, založil a vedl první finsky psaný časopis *Mehiläinen* („Včela“), byl nadšeným propagátorem abstinence, v době velkého hladomoru roku 1857 napsal spisek, v němž radil chudým lidem, jak připravovat jídla z mechů a lišejníků...



Zpěvy o Väinämöinenovi a dalších kalevalských hrdinech se ve Finsku, Karélii, Estonsku a Ingrii zpívaly po celá staletí. Zpívaly se ve všedních i svátečních chvílích a byly to zpěvy epické, příběhy a popisy bojů, lyrické – písně milostné, námluvní a svatební –, a také písně magické, tedy „návody“, jak vyrobit různé věci a jak zvládnout nejrůznější situace, obřady a rituály, k nimž bylo potřeba kouzelných, „vědmých“ slov.

V těch zpěvech se opakovaly různě pozměněné motivy, ale spojovalo je i několik formálních znaků. Byly doprovázeny brnkáním na kantele a jejich rytmem byl osmislabičný trochej s přízvukem na první a dalších lichých slabikách. Tento rytmus, jemuž se později začalo říkat kalevalské metrum, je shodou okolností přirozený nejen pro finštinu, ale i pro češtinu. Dalším





charakteristickým rysem byly aliterace a paralelismy. Aliterace, „náslovný rým“, je stylistická figura, při níž se na začátku slov opakují stejné hlásky, paralelismus zase znamená opakování téhož motivu vzápětí jinými slovy.

Z těchto existujících a zaznamenaných zpěvů Lönnrot stvořil epos – zpěvy spojil do nového celku. Sám napsal pouze malou část *Kalevaly*, asi tři procenta, ale jeho autorství spočívá v tom, že zpěvy nikoli mechanicky seřadil, nýbrž zápletky, motivy a epizody propojil a doplnil tak, jak podle jeho názoru kdysi dávno celistvý epos mohl vypadat.

Nakolik upřímně Lönnrot věřil, že „pouze“ rekonstruuje epos, který kdysi dávno existoval? Byl o tom přesvědčený, nebo bylo spíš přání otcem myšlenky? Byl víc „archeologem“, snažícím se o co nejvěrnější zachycení minulého stavu, nebo básníkem, který staré zpěvy zasadil do nového celku a nezabýval se tím, jestli nějaký starý celek vůbec kdy existoval?

V každém případě Lönnrot otevřeně přiznával jak existenci starých zpěvů, tak svůj autorský podíl. Svůj autorský vklad ovšem spíš bagatelizoval, a zase se nabízí otázka, jestli ze skromnosti, nebo z touhy, aby starý finský epos byl co „nejpravější“ a dokázal tak místo Finů mezi ostatními vzdělanými národy.

Podobná snaha vedla Václava Hanku v roce 1817 k vytvoření falzifikátů, Rukopisu královédvorského a zelenohorského. Můžeme se ptát, jak by finskou literaturu a historii ovlivnilo, kdyby Lönnrot předstíral, že celou *Kalevalu* při svých cestách skutečně pouze vyslechl a následně zaznamenal... A co kdyby Václav Hanka přiznal, že své rukopisy napsal sám – změnilo by to českou kulturu?



Čas a místo v eposech jsou ošemetné, a kdybychom je chtěli určovat běžnými exaktními metodami, patrně by nám vyšlo, že lidský život trval několik století a dějištěm eposu, „světem“, v němž se všechno odehrávalo, mohla být zrovna tak dobře jedna malá vesnice jako území nepředstavitelně rozlehlé. Tato neurčitost a nepochopitelnost možná současné čtenáře od eposů odrazuje.

V tomto ohledu bychom epos mohli přirovnat k jevu velmi současnému – virtuální realitě, celosvětové síti. Určení místa je zde obtížné. Kde jsou stránky, které se nám otvírají doma na obrazovce počítače? Tady a teď? Na druhé straně zeměkoule? Kdekoliv na světě? Podobně neurčitý je virtuální čas. Všechno je jakoby online, teď, ale ve vyhledávacích se vedle sebe





zobrazují odkazy na události staré několik hodin zrovna tak jako několik let, chystané i dávno zapomenuté. Třetí podobnost eposu s virtuálním světem by mohla být v tom, že internetové portály, fóra, diskuse a sociální sítě obsahují – podobně jako epos – sdílenou lidovou moudrost: návody a rady pro nejrůznější situace, příběhy a obrazy, záznamy lidských osudů. Právě ono sdílení, obecná platnost té které lidské zkušenosti, je důležitější než přesně měřitelné časové a místní určení. Přesto se o ně pokusme.

Kalevala je určena dvěma časovými body: „od stvoření světa do Kristova narození“. To je hodně široký pojem. Pokud bychom brali tyto časové údaje doslova, znamenalo by to, že *Kalevala* „skončila“ před více než dvěma tisíci lety. Exaktní čas ale v eposech neexistuje – křesťanství přišlo do Finska až za víc než tisíc let po narození Ježíše. Kristovo narození v poslední runě vnímejme prostě jako znamení toho, že nastala nová doba, konkrétní, lineární čas, a pro starou dobu už není místo.

Ani s určením dějiště *Kalevaly* to není úplně jednoduché. *Kalevala*, země bohatýra Kalevy, je „lepší“, bohatší a civilizovanější země na jihu, zatímco země jejích protivníků Pohjola leží na severu, jak napovídá její finský název. (Přípona *-la* označuje místo a *pohjoinen* znamená sever.) Z eposu také víme, že z *Kalevaly* do Pohjoly je poměrně daleká a obtížná cesta a je při ní třeba překonat mnohou vodní pláň. Daleká cesta může ovšem znamenat zrovna tak desítky jako tisíce kilometrů, a vodních plání je ve Finsku dost a dost. Místo hledání přesného zeměpisného určení můžeme prostě usoudit, že *Kalevala* se odehrává v Karélii, kde ostatně Lönnrot většinu zpěvů sesbíral.



Karélie je bájná země na východě Finska. Přitom její finský název je úplně prozaický a obyčejný – *Karjala*, dobytčí země. Karélie je bájná zčásti proto, že jako historické území dnes už vlastně neexistuje.

Karélie byla nárazníkovým pásmem mezi Západem a Východem. Boje se vedly nejen o území, ale i o lidské duše. Katolická (a později luteránská) víra se tu střetávala s pravoslavnou, západní racionalita s východní mystikou.

Zpočátku, od 12. století, bojovalo o Karélii Švédsko s Novgorodem. Roku 1323 uzavřely mír v Pähkinäsaari (Orechově), jímž si Karélii rozdělily – západní část připadla Švédsku, východní Novgorodu. V roce 1617, již za vlády dynastie Romanovců, byla ve vsi Stolbovo uzavřena nová mírová smlouva mezi Švédskem a Ruskem. Hranice se ale výrazně změnila až





o více než sto let později. V roce 1721 byla v Uusikaupunki (švédsky Ny-
stad) uzavřena švédsko-ruská mírová smlouva, podle níž Švédsko ztratilo
(a Rusko získalo) velké území v Karélii a východním Finsku včetně Vybor-
gu. Tomuto území se říká „Staré Finsko“ (*Vanha Suomi*), protože se stalo
součástí Ruska o necelých sto let dřív než zbytek finského území. Finsko
bylo k Rusku připojeno roku 1809.

Samostatné Finsko vzniklo 6. prosince 1917 a jeho východní hranice byla
potvrzena roku 1920 mírovou smlouvou uzavřenou v estonském městě Tartu.
Finsko-sovětská hranice vedla jen několik desítek kilometrů od Petrohradu
(Leningradu). Od druhé poloviny třicátých let 20. století dával Sovětský svaz
vícekrát najevo obavu, aby se Finsko nestalo základnou, z níž by na něj mohlo
zaútočit Německo. Obavu vzbuzovalo mj. právě to, že finsko-sovětská hranice
vedla příliš blízko druhého největšího města říše a nebylo tak možné zabez-
pečit jeho obranu. Obrana Leningradu však byla spíše záminkou k územním
požadavkům vůči Finsku než skutečným důvodem sovětských obav.

23. srpna 1939 totiž Sovětský svaz a Německo pro celý svět překvapivě
podepsaly smlouvu o neútočení, známou jako pakt Molotov-Ribbentrop.
Podle tajného dodatku si obě říše rozdělily sféry vlivu v Evropě. Východní
Polsko, baltské státy a také Finsko připadly do sovětské sféry.

30. listopadu 1939 Sovětský svaz Finsko napadl a začala tzv. zimní vál-
ka. Finové se odhodlaně bránili, ale mnohonásobné sovětské přesile dlou-
ho vzdorovat nevydrželi. V březnu 1940 byla v Moskvě podepsána mírová
smlouva. Finsko přišlo nejen o část Karélie, ale také o velká území na se-
veru, mj. o přístav Petsamo (rusky Pečenga) na břehu Severního ledové-
ho oceánu. Největším úkolem pro Finsko bylo najít domov pro 400 000
uprchlíků ze zabrané Karélie.

Ve Finsku byla mírová smlouva přijata s hrůzou a brzy se objevily myš-
lenky na odplatu.

Finsko, zklamané západními spojenci, se obrátilo k Německu. Idea znou-
vunabytí Karélie (kam by se uprchlíci mohli vrátit) byla čím dál lákavější.
Hovořilo se i o tzv. Velkém Finsku, sdružujícím a ochraňujícím také malé
ugrofinské národy žijící v Sovětském svazu. Velké Finsko zároveň pro mno-
hé Finy představovalo možnost znovuzkříšení Karélie v té podobě, jak vy-
stupovala v *Kalevale* a jak o ní snili vyznavači karelianismu.

V červnu 1941 Finsko po boku Německa napadlo Sovětský svaz. Finové
poměrně rychle dobyli zpět ztracená území, ale zhruba na úrovni staré před-
válečné hranice se zastavili, neboť utopickou ideu Velkého Finska v nové
situaci nepodporoval ani vrchní velitel maršál Mannerheim, ani národ sám.





Finsku se nakonec podařilo z války vyvázat a v září 1944 uzavřelo se Sovětským svazem separátní mír.

Poražené Finsko pak muselo Sovětskému svazu odstoupit asi třetinu území (právě onu bájnou Karélii) a naopak definitivně přijmout asi 400 000 jejích obyvatel. K potomkům kalevalských bohatýrů se ovšem nestavělo zdaleka jen vstřícně. Pro některé vyhnance a jejich rodiny je od té doby Karélie bájná v jiném než kalevalském smyslu. Je to ztracený domov, možná bájná finská pravlast, ale dnes okrajové území Ruska. Oficiálně Finsko o vrácení Karélie nemluví ani o ně neusiluje, ale nostalgický stesk po ztracené vlasti a kolébce *Kalevaly* a národní kultury je ve společnosti přítomný.



Kalevala podobně jako jiné „západní“ eposy líčí příběhy, cesty a boje, i když se v ní nebojuje o území, ale o ženy a kouzelný mlýnek sampo. Vystupují v ní nejen lidé, ale podobně jako v řeckých eposech také bohové, ovládající přírodní živly. Přírodní živly (například mráz) na sebe berou lidskou podobu a jsou mocnější než lidé. I lidé jsou obdařeni výjimečnými, nadpřirozenými schopnostmi. Plní nesplnitelné úkoly, putují z říše živých do říše mrtvých a zpět. V *Kalevale* vystupuje i nadpřirozený předmět, už několikrát zmíněný kouzelný mlýnek sampo.

Kouzelný mlýnek sampo je přístroj či zařízení, které přináší svému vlastníkovu štěstí a blahobyt. V *Kalevale* je sampo mlýnek na obilí, sůl a zlato. Podle některých teorií slovo sampo pochází z ruských slov *sam bog*, tedy sám bůh, a soudí se, že spíše než konkrétní stroj je sampo jakýsi zázračný, božský princip... Sampo můžeme chápat i jako vyjádření věčné lidské touhy po snadnější cestě k bohatství a úspěchu.

Některé motivy a příběhy se v *Kalevale* vracejí a opakují – Ilmarinen si dvakrát namlouvá pannu Pohjolanku, Lemminkäinen se dvakrát ocitne na ostrově, kde svede všechny ženy až na jednu. Paralelismus, jak již bylo řečeno, je typickým rysem *Kalevaly* a finské lidové poezie a objevuje se i v moderní finské literatuře, například u Miky Waltariho, který pracuje se stylistickými i dějovými paralelismy. Opakování motivů a dějů se ale možná dá vysvětlit i tím, že Lönnrot při „sestavování“ *Kalevaly* použil dvě podobné varianty jednoho příběhu.





Významnou roli v *Kalevalu* hraje magie – to není v jiných, západoevropských eposech tak rozšířené. Magie je přítomna v mnoha runách, dějích a motivech a je svědectvím onoho „východního větru“, který spojuje *Kalevalu* se světem ostatních ugrofinských a severních národů, ale zdaleka nejen s ním. Magie je zosobněna v postavě Väinämöinena. Ten nevládne příliš mečem, není zručný řemeslník ani žádaný ženich – ale je kouzelník. Zná magická, „vědmá slova“, zaklínadla a zaříkadla. Vědmá slova jsou velmi důležitá. Nevzejde bez nich oves, nezkvásí pivo, loďka se neudrží na vodě, nezhojí se zranění. Vědmá slova můžeme přirovnat ke Golemovu šemu, nebo také k mnoha heslům a kódům, ovládajícím dnešní virtuální svět. Čaroděj Väinämöinen umí rovněž léčit lidi a dokonce je i křísit, přivádět z říše mrtvých zpět mezi živé, a sám mezi těmito dvěma říšemi, živou a mrtvou, světem a podsvětím, putuje. Není to ale tak jednoduché, i k tomu jsou zapotřebí kouzelná slova.

Ke světu přírodních národů odkazuje rozdělení světa na bezpečný a známý „domov“ a „les“ plný tajemství a nebezpečí. Obyvatelům lesa, zvířatům, a zejména jejich pánu medvědovi, posvátné bytosti mnoha (nejen) ugrofinských národů, je nutné projevovat úctu. Ilmarinenova žena prosí medvěda o milost pro dobytek na pastvě, paní nad Pohjolou posílá do Kalevaly medvěda jako mstitele...

Krásná a magická Čtyřicátá šestá runa popisuje obřad medvědích hodů, jaký se vyskytuje i u dalších ugrofinských a uralských národů, žijících zejména na Sibiři.

Väinämöinen medvěda nejprve – a v souladu se starobylým loveckým rituálem – prosí za odpuštění a snaží se ho přesvědčit, že on ho nezabil, že to byla nehoda (v. 107–112):

„Přítelíčku, medvídečku,
medotlapý krasavečku!
Nehněvej se, brachu milá,
má tě ruka neskolila,
tlapa se ti smekla sama,
větev praskla pod tlapama...“

Pak medvěda přinese do vsi, kde už shromáždění lidé šelmu – zabitou, a přece jakoby dosud živou – vítají a uctívě se k ní obracejí jako k nejváženějšímu hostu chystané slavnosti (v. 161–166):





„...lidé z jizby přikvapili,
vesele si hovořili:
,Přichází už host náš zlatý,
náš stříbrný, chundelatý,
milý náš a drahocenný,
poklad cestou nalezený...“

Úcta nepomíjí, ani když rozporcované medvědí maso už leží na stole
(v. 315–322):

„Krmě byla uvařena,
kotly z ohně odundány,
načež byla zvěřinečka,
načež donesen byl ptáček,
donesen byl v zlatých mísách,
na tabuli podán dlouhou,
aby pivem napojil se,
medoviny nalokal se.“

Popis obřadu medvědích hodů (*karhuntappajaiset* či *karhunpeijaiset*), překládaného někdy nepřesně jako medvědí zabíjačka, působí hodně exoticky, ale podobný vděk zvířatům, která poskytují lidem obživu, lze pozorovat po celém světě. Naše tradiční zabíjačka je přece také obřad, byť bez zpěvů a recitací.

Lyrika, vedle epiky a poezie magické třetí „složka“ finské lidové poezie, v *Kalevale* příliš místa nemá. Scény namlouvání se v *Kalevale* vyskytují na mnoha místech, ale vesměs jsou spojeny s praktickým každodenním životem. Muž si hledá ženu nejen pro radost, ale hlavně proto, aby mu byla v životě pomocnicí. Tak v Osmé runě Väinämöinen přemlouvá pannu Pohjolanku, aby nasedla do jeho saní a stala se jeho ženou. Ona oponuje, že je jí lépe jako panně – a není divu, Väinämöinenovo namlouvání (Osmá runa, v. 43–48) připomíná spíš nábor pracovní síly:

„Proto sestoupit máš v saně,
posadit se po mé straně,
bysi medný chléb mi pekla,
vařila mi pěnné pivo,
při stole mi zpívala,
z okénka se vykládala...“





Několik run líčí svatbu – přípravy na obřad, jeho průběh, rady do manželství. Muž má být na ženu hodný, má ji vést, a bít ji má jenom v krajním případě, kdyby jeho rady neposlušala, a když už ji musí zbít, pak si má dát pozor, aby to nebylo vidět... Žena zase má dělat všechno pro to, aby se zavděčila tchyni, ale to je úkol skoro nadlidský... Problémy mezi snachou a tchyní se vyskytují na několika místech, život snachy je líčen jako těžký život bezprávné bytosti.

Prostá, každodenní podoba lyriky v *Kalevalě* vychází z podmínek na drsném severu. Lidé zde musejí vynakládat mnohem více času a energie na to, aby přežili, než na horkém jihu, a v lásce a vášni je vždy silně přítomna touha po lidském teple v doslovném smyslu slova, teple, které zahřeje v mrazivé noci. Tento otevřený a přímočarý přístup k lidským vztahům je výrazný i v současné finské literatuře.



Jak už bylo řečeno, *Kalevala* zřetelně ovlivnila finskou kulturu a literaturu, ale její vlivy jsou patrné i v literatuře světové.

Ve světovém písemnictví měla *Kalevala* přímý vliv na vznik dvou epů: americké *Písně o Hiawathovi* (1855, *The Song of Hiawatha*) Henryho Wadswortha Longfellowa (1807–1882), vycházející z indiánských legend, a estonského *Syna Kalevova* (1857–1861, *Kalevipoeg*) Friedricha Reinholda Kreutzwalda (1803–1882). Zatímco *Píseň o Hiawathovi* byla *Kalevalou* ovlivněna „ideově“ a je psána stejným metrem, *Syn Kalevův* je *Kalevalě* poplatný i obsahově, rozvíjí její děje.

K nejvýznamnějším finským umělcům, ovlivněným *Kalevalou* a karelianismem, patří, jak již bylo řečeno, malíř Akseli Gallen-Kallela, hudební skladatel Jean Sibelius, architekt Eliel Saarinen a básník Eino Leino.

Akseli Gallen-Kallela (1878–1926) vycházel z kalevalských motivů v řadě monumentálních obrazů, fresek a ilustrací (z nichž některé doprovázejí i přítomné vydání *Kalevaly*). K nejznámějším patří triptych *Aino*, který zdobil finský pavilon na světové výstavě v Paříži roku 1890, obrazy *Uloupení sampa* a *Joukahainenova pomsta* z roku 1896, či *Lemminkäinenova matka* z roku 1897 a freska *Kullervův odjezd do války*. Gallen-Kallela je také autorem ilustrací ke *Kalevalě*. Tato ilustrovaná a podle jeho grafického návrhu vypravená *Kalevala* (*Koru-Kalevala*, „Zdobná *Kalevala*“) byla vydána v roce 1922.





Gallena-Kallelu a jeho kalevalské obrazy můžeme v mnohém srovnat s Alfonsem Muchou a jeho *Slovanskou epopejí*. Spojuje je secese, spojuje je Paříž, kde oba působili a oba se podíleli na Světové výstavě v roce 1900, a především je spojuje zájem o národní minulost, o bájnou pravlast.

Jean Sibelius (1865–1957) se *Kalevalou* inspiroval zejména ve svém prvním tvůrčím období. Tehdy vznikly symfonie *Kullervo* (1891) a *Lemminkäinen* (1893–95) a orchestrální suite *Karelia* (1893). Karelianismem je ovlivněno i jedno ze Sibeliových nejznámějších děl, symfonická báseň *Finlandia* z roku 1899.

Architekt Eliel Saarinen (1873–1950) je známý především jako autor monumentálního vlakového nádraží v Helsinkách z let 1914–1919. Méně známé je, že v roce 1921 navrhl pro Kalevalskou společnost tzv. Kalevalský dům. Velkolepá budova měla stát na břehu moře v helsinské čtvrti Munkkiniemi a měla být sídlem Kalevalské společnosti a zároveň kulturním centrem, ale nebyla nikdy realizována.

Básník Eino Leino (1878–1926) je autorem celé řady děl na kalevalská témata: sbírky básní *Pověst o velikém dubu* z roku 1896 (*Tarina suuresta tammesta*), dramatu *Tuonelská labuť* (*Tuonelan joutsen*) z roku 1898 a *Válka o světlo* (*Sota valosta*) z roku 1900, cyklu balad a legend psaných kalevalským metrem *Svatodušní písně* (*Helkavirsiä*) z let 1903 a 1916.

Kalevale se soustavně věnoval i významný básník 20. století Paavo Haavikko (1931–2008). Napsal scénář k televiznímu zpracování *Kalevaly* *Doba železná* (*Rauta-aika*, 1982), rozhlasovou hru *Kullervův příběh* (*Kullervon tarina*, 1982) a poemu *Dvacet a jeden* (*Kaksikymmentä ja yksi*, 1974), v níž se jednadvacet chudých mužů z Finska a Karélie vydává po ruských řekách do Byzance, aby tam uloupili sampo.

Určitý vliv *Kalevaly* nebo obecněji finské mytologie a lidové poezie lze pozorovat i v úspěšném románu Johanny Sinisalo *Ne před slunce západem* (*Ennen päivänlaskua ei voi*, 2000, česky 2003). Johanna Sinisalo vstoupila do literatury jako autorka sci-fi a fantasy a to hraje významnou roli i v její „normální“ beletrii. Její román *Hrdinové* (*Sankarit*) z roku 2003 vychází z *Kalevaly* přímo, kalevalští hrdinové jsou v něm „přesazeni“ do současného Finska, hlavní postavou – současným Väinämöinenem – je rocková hvězda jménem Rex.

Z *Kalevaly* také vychází fantasy román Jariho Tammiho *Kalevova spona* (*Kalevan solki*, 2002). Od roku 2007 vychází na pokračování dobrodružné fantasy příběhy pro mládež *Strážci sampa* (*Sammon vartijat*), jejichž autorem je Timo Parvela. *Kalevala* ovlivnila i mnohá světová díla tohoto žánru –





hlásí se k ní autor *Pána prstenů* J. R. R. Tolkien a několik autorů angloamerické sci-fi (L. Sprague de Camp, Fletcher Pratt, Ian Watson, Emil Petaja).

Básník, prozaik a překladatel japonské poezie Kai Nieminen vydal v roce 1999 knihu nazvanou *Kalevala 1999*. Je to *Kalevala* převyprávěná prózou, ale autor se snaží zachovat a modernímu čtenáři přiblížit rytmus kalevalské řeči.

V roce 2009 vydal pastor Risto Potttonen *Kalevalu* „přeloženou“ do současné finštiny. Kniha je specifická tím, že nejde o žádnou zkrácenou ani převyprávěnou verzi, je to zjednodušeně řečeno *Kalevala*, v níž zastaralá a dnes už nesrozumitelná slova jsou nahrazena běžnými výrazy současné finštiny.

Kalevala vychází i v podobě komiksů (Kristian Huitula, *Kalevala*, 2000, vyšlo i rusky a anglicky), nebo jako ilustrovaná kniha pro děti, v níž jsou kalevalskými postavami psi (Mauri Kunnas, *Psí Kalevala*, Koirien *Kalevala*, 1992).

Nejvýznamnějším divadelním zpracováním kalevalského tématu je tragédie Aleksise Kiviho (1834–1872) *Kullervo*, mnohokrát hraná na finských jevištích. *Kullervův* příběh se dočkal i dvojího operního zpracování. V roce 1917 jej zhudebnil Armas Launis a v roce 1992 Aulis Sallinen. *Kalevala* byla rovněž mnohokrát zpracována pro loutkové divadlo. Finské zdroje uvádějí vedle mnoha finských jediné zahraniční zpracování, a sice *Kalevalu* v úpravě Josefa Krofta a v podání královéhradeckého divadla Drak. Premiéru měla v roce 1987 pod názvem *Mlýnek z Kalevaly*, ale Josef Krofta realizoval podobný projekt už v roce 1984 v Teatteri Mukamas v Tampere a v roce 1985 v Austrálii.

Z *Kalevaly* vychází současná finská metalová skupina Amorphis (poprvé na albu *Tales from the Thousand Lakes*, 1994, nejnověji *The Beginning of Times*, 2011). Skupina zpívá (anglicky) o Kullervovi, Lemminkäinovi, Ilmarinenovi, Väinämöinenovi a dalších kalevalských hrdinech a příbězích.



Českou veřejnost informoval o *Kalevale* poprvé obrozenecký básník Václav Bolemlr Nebeský. V roce 1866 publikoval v *Časopise Musea království českého* obsáhlou studii, nazvanou „*Kalevala*, čudské národní epos“. Popisuje v ní vznik *Kalevaly* i její obsah a hrdiny srovnává s postavami antické mytologie.

První a dosud jediný úplný překlad *Kalevaly* vydal v letech 1894–1895 Josef Holeček.





Kalevala pak vyšla česky ještě ve dvou prozaických zpracováních. V roce 1908 ji z ruského prozaického převyprávění Leonida Petroviče Bělského přeložil knihovník a překladatel ruské literatury (mj. Antona Pavloviče Čechova) Bořivoj Prusík, a v roce 1962 vydal spisovatel a překladatel Vladislav Stanovský (1922–2005) prozaické zpracování *Kalevaly* pro děti nazvané *O třech bratřích z Kalevaly a kouzelném mlýnku Sampo*.

Josef Holeček (1853–1929) je u nás dnes známý především jako autor desetidílné románové kroniky *Naši*, popisující život v obci Stožice na jihočeských blatech v polovině 19. století.

Josef Holeček pocházel z jihočeského selského rodu. Při studiu na vyšší zemědělské škole v Táboře se seznámil s několika jihoslovanskými a bulharskými spolužáky, a tím začíná jeho zájem o slovanský svět a zejména o Balkán. Holeček byl vychovatelem v Záhřebu, později na Balkáně působil jako novinář. Napsal několik knih z cest po zemích západního Balkánu, zejména ze své milované Černé Hory, kromě toho překládal srbskou a bulharskou lidovou poezii, psal také o Rusku a propagoval myšlenku česko-slovanské kulturní vzájemnosti, která pak našla řadu pokračovatelů.

Jak s jihočeským venkovem a s Balkánem souvisí Holečkův zájem o *Kalevalu*, epos ze vzdáleného Finska?

Na první pohled by se nabízelo vysvětlení, že Holeček měl k Finům sympatie proto, že stejně jako my žili pod cizí vládou, pod útlakem velmoci – my Rakouska-Uherska, Finové Ruska. V úvodu ke *Kalevalě* Holeček skutečně říká, že k jejímu překladu ho vedl – kromě lásky k národní poezii („*Mne v oboru poesie nikdy nic tak nedojímalo a dosud nedojímá, jako básnické skladby národní, jež mohou, dle mého mínění, umělé poesii ustupovati ve všem, což jest ovocem úmyslu a důmyslu, spekulace a techniky, ale nemohou od ní dostiženy býti ve své bezprostřednosti, v originalnosti nazírání a pojmání věcí a v čistotě básnického cítění...*“) – zájem o Finsko jakožto o malý národ, protože ho zajímá „sociální otázka malých národů“. Skutečnost je ale složitější.

K zájmu o *Kalevalu* a Finsko Holečka vedly dva důvody. Tím prvním jsou jeho výrazné sympatie pro starý, tradiční svět, svět kmenových, vesnických nebo národních společenství, neohrožovaný technickým rozvojem ani příslušníky jiných, cizích národů, kteří nepřicházejí s dobrými úmysly. Zmíněk, které tuto domněnku potvrzují, lze v jeho vlastních literárních textech nalézt mnoho. Holeček s odporem líčí dvě maďarské Židovky, které svým vyzývacím chováním zcela narušily pokojnou atmosféru slovanského odpoledne v chorvatské Opatiji, jinde zase chválí černohorské letovisko





Ulcinj za to, že se ubránilo výstavbě velkých mezinárodních hotelů, a tak si zachovalo svou starobylost krásu...

Druhým, neméně zajímavým důvodem Holečkova zájmu o Finsko jsou paradoxně jeho slovanské sympatie. Jsou patrné už z toho, jak Holeček popisuje národnostní poměry a vztahy jihoslovanských národů, zejména Chorvatů, Srbů a ČernoHORCŮ. Chorvatům vytýká, že se odvracejí od svých slovanských kořenů a obrací se k Západu. Víc než Chorvaty z toho ovšem viní Němce a Italy, kteří se snaží vrazit klín mezi bratrské slovanské národy a rozbít tak jejich jednotu. Můžeme s tím souhlasit, nebo ne, ale přesně tytéž výtky zaznívaly v devadesátých letech 20. století při rozpadu bývalé Jugoslávie. Holeček se netají svým slavjanofilstvím, proti Chorvatům, neblaze ovlivněným Západem, jednoznačně straní Srbům a také Rusům – i tyto protiklady se objevují v dnešních diskusích o Srbsku a o Kosovu. S největšími sympatiemi píše o hrdých a nezávislých ČernoHORCÍCH, kteří si samostatně a bez cizí pomoci budují svůj stát a snaží se, aby to byl stát dobrý a spravedlivý.

Tím největším slovanským národem i státem a oporou všech ostatních Slovanů je Rusko.

Holeček se skutečně zajímá o malé národy proto, že jsou často utlačovány většími národy – my Češi jsme pocítovali německý útlak, Finové byli utlačováni Švédy. Rokem 1809, kdy bylo Finsko připojeno k Rusku, ten útlak (nejen podle Holečka) rázem skončil, Finsko získalo „nejúplnější samosprávu“, tedy rozsáhlou autonomii a byl mu tím „uspořen všechen politický zápas“.

V memoárovém románu *Pero* jde Holeček ještě dál. Opakuje tam, že ho k překladu *Kalevaly* vedl zájem o postavení malých národů. („*Tolik mně bylo jasno, že velcí národové nikdy neporozumějí životu národů malých, ano ani nebudou mít vůle a chuti, aby porozuměli. Právě tak sytý nikdy neporozumí hladovému. Malí národové se musejí poznávat a sbližovat a vzájemnou mravnou oporou musejí si pomahati, aby se udrželi. Taková idea mne přenesla z Černé Hory na sever Ruska. Ale jak s tím srovnati slovanskou myšlenku? Srovnal jsem ji tak, že jsem velikému Rusku přiřknul úkol ochránce malých národů, kteří jsou v rámci ruské říše i mimo něj. Rusko, ačkoliv jest ohromné, má v poměru k velkým státům a národům Západu stejný osud jako národové malí; nerozumějí mu, přezírají je, podřívají jeho základy.*“) A dále mluví o tom, že malí národové by kolem Ruska měli vytvořit jakýsi ochranný val proti Západu a Rusko by jim za to mělo poskytnout ochranu jejich samostatnosti...

Nad těmi slovy se sice mnohý příslušník malých národů, které na vlastní kůži zažily ruskou „ochranu“, upřímně zhrozí, ale musíme Holečkovi





přiznat, že znějí velice současně v tom smyslu, že přesně totéž se ozývá v rétorice dnešních kremelských vládců.

Na závěr ještě uvedme, že Holeček *Kalevalu* nejenom přeložil, ale také sám vydal vlastním nákladem. Nejen dnešní nakladatelé odmítají náročné projekty s nejistým komerčním výsledkem. Obchodně to příliš úspěšný počín nebyl. *Kalevaly* se za pět let (od roku 1894 do září 1899) prodalo 300 výtisků (po 6 zlatých). To není mnoho, ale je to ještě skvělý výsledek ve srovnání s prvním dílem *Našich* – Holeček si stěžuje, že za prvních 14 měsíců se prodalo 110 výtisků: z toho 58 přes knihkupectví, zbytek si čtenáři koupili přímo od nakladatele.

Obchodní neúspěch je dnes už zapomenut, Holečkovu obrovskou překladatelské dílo nikoliv.



Překlad *Kalevaly* je dodnes živý a působivý, byť některá slůvka už nejsou běžně srozumitelná.

To byl jeden z důvodů, proč jsem odmítla – velmi lichotivou – nabídku ředitele Nakladatelství Academia Jiřího Padevěta, zda bych se nechtěla pokusit o nový český překlad *Kalevaly*. Tušila jsem, co k této nabídce vedlo. O několik let dříve, v roce 2004, jsem napsala a vydala román *Vždycky jedna noc*, který je v jistém smyslu ovlivněn *Kalevalou*. Ovlivněn... Hrdinka románu, mladá česká dívka Ilona, se víceméně náhodou a téměř proti své vůli ocitne ve Finsku. Neví o něm téměř nic – zná jen svého finského manžela (ne moc dobře, jak se ukáže) a medvědy z *Kalevaly*. Ty ale vnímá po svém. Jsou to pro ni „přítelíčky medvídečci“ či „medvídečci strážníci“ a mají ji chránit a opatrovat v nové zemi a v životě vůbec. Je to povrchní a zjednodušené vnímání kalevalských medvědů? Bezesporu ano – ale je přece i důkazem autonomního života a mnohostranného působení uměleckého díla. Dávni posluchači kalevalských zpěvů v karelských chalupách epos patrně také vnímali jinak, než ho vnímáme my.

Nabídka Jiřího Padevěta mi opravdu velmi lichotila – ale vlastně jsem hned věděla, že ji nemohu přijmout. Nedokázala bych *Kalevalu* přeložit lépe než Josef Holeček – a kdybych se o to troufale pokusila, už nikdy bych asi nepřeložila ani nenapsala nic jiného, a to jsem nechtěla.

Do nového překladu se nechtěl pustit ani můj dávný spolužák ze studií finštiny a dobrý přítel Jan Čermák. On byl první, na koho jsem si při rozvažování o „kalevalské nabídce“ vzpomněla mimo jiné proto, že překladem





staroanglického eposu *Béowulf* prokázal, že by se toho téměř nadlidského úkolu zhostit mohl.

Český překlad *Kalevaly* existoval a byl to dobrý překlad. Chybělo však kritické vydání tohoto velkého díla světové literatury, doplněné obsáhlými komentáři, studiemi a vysvětlivkami. Právě o důkladné kritické vydání se Jan Čermák pokusil. Se zdarem pokusil, troufám si říct, i když konečné zhodnocení zdu či nezdu každé knihy je na čtenářích.

Toto nové vydání *Kalevaly* nabízí mnohem víc než jen vysvětlení nesrozumitelných slůvek v Holečkově překladu – chce se stát čtenářovým průvodcem po magickém světě příběhů a dějů dávného světa. Jsem ráda, že jsem k tomu mohla svým nepatrným dílem přispět.

Markéta Hejkalová

